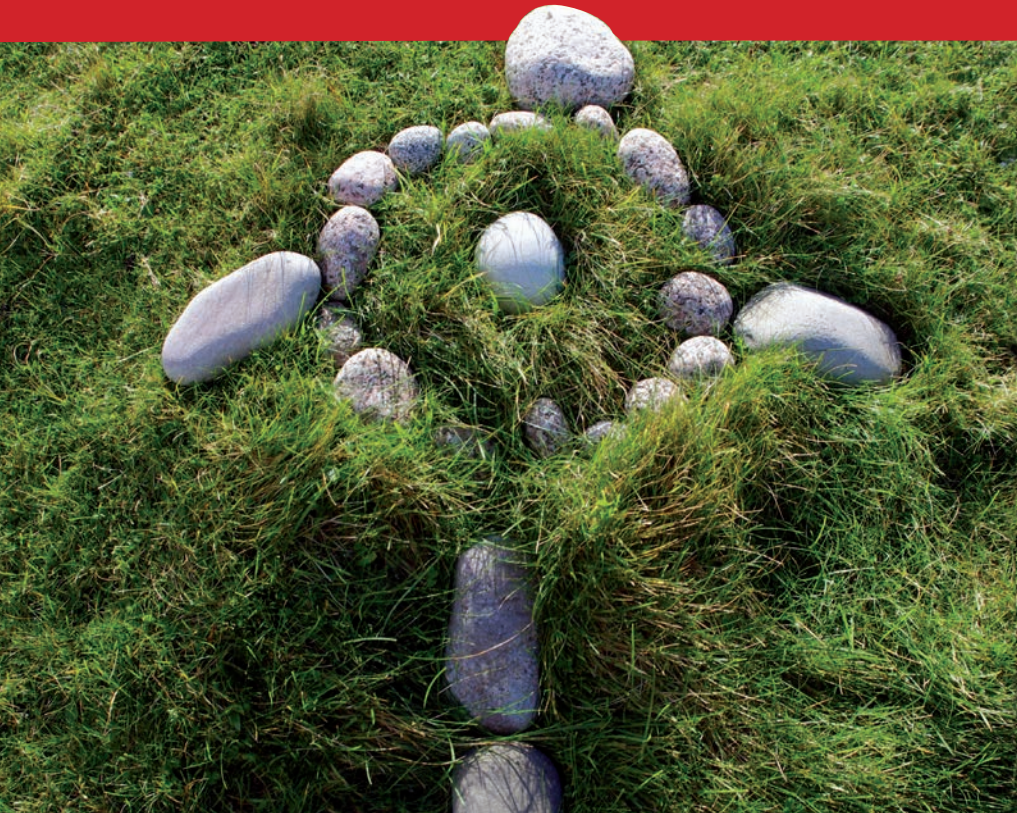

IN DE TRADITIE VAN IONA

Gerke van Hiele
(REDACTIE)

KELTISCH-CHRISTELIJKE SPIRITUALITEIT VOOR VANDAAG

In de traditie van Iona

*Keltisch-christelijke spiritualiteit
voor vandaag*

Onder redactie van
Gerke van Hiele (eindredactie)
Jan Joost Kessler
Teun Kruijswijk Jansen

uitgeverij

Uitgeverij Kok – Utrecht

ISBN 978 90 435 2606 7

ISBN e-book 978 90 435 2607 4

NUR 708

© 2015 Kok, Utrecht

Omslagontwerp: Garage BNO

Omslagfoto's: Teun Kruijswijk Jansen

Grafische verzorging: Rem Polanski

Eerder verschenen onder de titel *Aanwezig onderweg. Keltisch-christelijke spiritualiteit voor vandaag*, © 2005 Kok, Kampen

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van fotokopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Staatsblad 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Staatsblad 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen).

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich te wenden tot de uitgever.

De eigenheid van de Keltische traditie

Anton Wessels

Inleiding

Vanaf 500 vóór Christus worden Kelten als een stam of een groep stammen rondom de Middellandse Zee aangetroffen. Volgens Herodotus woonden zij 'aan de bronnen van de Donau', maar eeuwen later wordt hun leefgebied veel omvangrijker geacht. In Galatië in Klein-Azië hadden zich in de derde eeuw vóór Christus Kelten gevestigd aan wie de apostel Paulus zijn brief aan de Galaten (Kelten) richtte. Julius Caesar († 44 na Christus) somt in *De Bello Gallico* vele verschillende Keltische 'volken' op. De Kelten bevinden zich in een gebied dat zich uitstrekt over Gallië (Frankrijk), Spanje, Midden-Europa (Donau-afwaarts tot in het oosten) en de Britse eilanden. Werden de Kelten in Gallië geheel geromaniseerd, hun cultuur bleef langer voortbestaan in Ierland en in bepaalde delen van Groot-Britannië (Schotland, Cornwall en Wales).

Eeuwen lang bedient de Keltische samenleving zich van een mondelinge overlevering. Pas veel later ontstaan er teksten. Omdat deze in een christelijke tijd ontstaan, wordt de vraag wel gesteld of deze teksten christelijke transformaties hebben ondergaan.¹ Het blijft moeilijk vast te stellen wat nu precies het eigene van de Keltische traditie is, omdat er bij elke cultuur ook steeds sprake is van vele invloeden, in dit geval bijvoorbeeld de Germaanse. Van sommige verschijnselen kan niet gezegd worden of deze typisch Germaans of Keltisch zijn.

Toch wil ik proberen enige karaktertrekken van de godsdienst van de Kelten naar voren te brengen. Daartoe wil ik iets zeggen over de godenwereld die zij kenden, in het bijzonder de god Lugh en de godin Brigit, de rol van heilige tijden uit de Keltische kalender, heilige plaatsen en de betekenis van de druïden. De vraag hoe de Keltische godsdienst zich met de christelijke traditie verbonden heeft, komt ter sprake voorzover die licht werpt op de Keltische traditie.

Het Keltische pantheon

Hoezeer de Keltische godsdienst met de natuur verbonden is, blijkt wel uit het feit dat van de zeker vierhonderd overgeleverde Keltische godennamen vele met bronnen en rivieren verbonden zijn. Deze goden

gedroegen zich als mensen, en worden in vele heldensagen beschreven. Caesar geeft de volgende functieomschrijving van de goden van het voorchristelijke Ierland (Tuatha Dé Danann): Daghdha (Jupiter) regeert de hemelen, Lugh (Mercurius) is de uitvinder van de kunsten, Nuadha/Oghma (Mars) leidt de oorlogen, Dian Cécht/Mac ind Og (Apollo) verdrijft de ziekte en Brigit (Minerva/Pallas Athene, godin van de wijsheid en dochter van Jupiter) brengt de grondbeginselen van de beschaving bij.²

De hoogste van alle goden, Daghdha ('goede god'), de 'Alvader', is machtig en beschikt over veel wijsheid. Hij was zelf de zoon van Dana, de stammoeder van het Ierse geslacht van de Tuatha Dé Danann. Zij was 'moeder aarde'. Dat wijst erop dat de Kelten aan de moedergodin bijzondere verering verleenden. Daghdha verwekte Brigit.³

Lugh

Lugh ('de stralende') is de zonnegod, de god van het licht, tevens de god van het vuur, omdat vuur het aardse evenbeeld van de zon is. Hij was bekwaam in vele kunsten, schepper van het woord, ook de slimme God van de wind, die de muziek uitvond. Deze god was behalve in Brittannië en Ierland ook op het vasteland van Europa bekend en had een universele betekenis in de Keltische wereld. Dit is af te leiden uit de vele plaatsen die naar hem vernoemd zijn, zoals Leiden, Laon en Lyon, welke laatste 'heilige stad' van de god Lugh door keizer Augustus tot hoofdstad van Gallië werd benoemd.⁴

Op hooggelegen plaatsen als Puy de Dome (Frankrijk), waar één van de grote beelden van Lugh stond, werd hij vereerd. Er bevindt zich een ruïne van een tempel die gewijd was aan 'Mercurius'. En waarschijnlijk staat Saint Paul's Cathedral in Londen op de plaats van een oud heiligdom van de god Lugh.

Er is wel gewezen op de grote overeenstemming tussen Lugh en de Germaanse Odin/Wodan. Beiden zijn hoofdgoden, leiders van het leger, en spelen een rol in de slag tussen de goden (respectievelijk Mag Tured en die tussen de Azen en Wanen); beiden streden met een speer en maakten gebruik van magie. Lugh sluit bij een magische handeling één oog, terwijl Odin slechts één oog heeft, nadat hij het andere heeft geofferd. Lugh is meester van de dichtkunst, zoals Odin patroon van de *skalden* (oudscandinavische dichters) is. Lugh is met de raaf verbonden, en dat geldt ook voor Odin. Beiden zijn leiders van helden.⁵

Brigit

Brigit, dochter van Daghdha, is een van de voornaamste Keltische godinnen. Zij is patrones van de poëzie, van de dichters en van de geleerdheid; dat wil zeggen: van de traditionele geleerdheid, zoals de di-

vinatie ('voorspelling') en de profetie. Zij is moedergodin en patrones van de kunsten. Zij werd aanbeden door de *filid* (Keltische dichters of zangers), maar ze vormt een triade met haar gelijknamige zusters; de ene zuster wordt met de smeedkunst, de andere met de geneeskunst en de derde met de handvaardigheid in verband gebracht. Deze drie kunsten waren cruciaal voor het cultureel overleven van een primitieve maatschappij.⁶ In de christelijke tijd is de heilige Brigit bekend geworden, die naast Patrick de belangrijkste christelijke heilige van Ierland geworden is. Maar hoe zit het met de relatie tussen deze heiligen en de godin?

Van de heilige Brigit (omstreeks 453-523) wordt verteld dat zij op een boerderij opgroeide en in het huis van een druide werd opgevoed. Zij werd gedoopt als leerling van Patrick. Hoewel velen om haar hand dongen, wijdde zij zich aan Christus en ging zij naar het gebied van haar vader in Kildare. Daar werd zij de stichteres en abdis van het eerste nonnenklooster in Ierland, waar zij na haar dood in 523 begraven werd. Het grote klooster van Kildare en de 'kerk van de eik' werden vlak bij een heiligdom gebouwd of kwamen in de plaats van wat vroeger een zetel van de druiden was geweest.⁷

Zoals de godin Brigit met dichtkunst, genezing en metaalbewerking wordt verbonden, is de abdis/heilige op haar beurt verantwoordelijk voor dichtkunst, helen en metaalbewerking: de christelijke patrones van het leren, het helen en de huiselijke kunsten. De naam en functies van de godin werden tot op zekere hoogte door de heilige met vergelijkbare attributen overgenomen. De heilige nam als het ware bezit van de mythologische traditie van de godin: de godin is in haar christelijke naamgenoot 'overgeleverd'. In Kildare kwamen beide cultussen samen; de wijdverbreide cultus van de heilige Brigit zet die van haar voorgangster voort. In de rituelen die verbonden zijn met de heilige Brigit, zijn sporen te vinden van een oude moederlijke godin die overvloed schenkt, heelt en beschermt. Ook uiterlijk lijken ze op elkaar. De oorspronkelijke godin Brigit wordt vermaagdelijkt en met de moeder van God gelijkgesteld. Haar verering is verbreid in Frankrijk, Nederland, Rijnland en Italië. In Nederland en België geldt Brigit als de beschermheilige van het vee en van de paarden, soms ook van het gevogelte, en op een enkele plaats zoals Kortenbos (Limburg) als beschermheilige tegen oogkwalen.⁸ Het Keltische lentefeest *Imbolc*, de lenterite op de eerste februari, wordt getransformeerd in het feest van de christelijke Brigit op dezelfde datum. Dit feest wordt in Ierland, Wales, Australië en Nieuw-Zeeland gevierd.⁹

Het is zo moeilijk de godin en de heilige uit elkaar te houden dat wel aan de historiciteit van de persoon van de heilige Brigit wordt getwijfeld! Kennelijk was de verering van de Keltische godin Brigit diepge-

worteld en de gestalte van deze matriarchale godheid zo sterk dat zij niet door het christendom verdreven kon worden en daarom wel door de christelijke kerk overgenomen moest worden. Zo werd iets eigen Keltisch in deze heilige 'opgeheven' ofwel op een nieuw plan gebracht.¹⁰

Druïden

Het woord 'druïde' – *druï*, meervoud *druïd*, Iers voor 'hoogwijze' – is de naam voor een oeroude Keltische instelling, de priesterkaste in Gallië, Brittannië en Ierland, die wel met de brahmanen in India vergeleken wordt.¹¹ Ook bij de Galliërs wordt wel van drie klassen van mensen gesproken: de *filid* (barden), de *vates* ('voorspellers' en 'zieners') en de druïden.¹² Zij trokken rond met hun liederen, mythen en sprookjes. Druïde werd je via afstamming én door opvoeding. Men had een opleiding van twintig jaar nodig om de kennis in voldoende mate meester te worden. Als hoeder van de godsdienst waren de druïden in bezit van een geheime leer. Kern ervan waren het voortleven van de ziel na de dood en zielsverhuizing. Kelten geloofden dat de ziel opnieuw geboren werd. De druïden hadden de geestelijke leiding van het volk en stonden in hoog aanzien. De koningen waren eigenlijk dienaren van de druïden. De druïde fungeerde als bemiddelaar tussen de goden en de koning. Behalve als rechters fungeerden druïden als magiërs, artsen en astronomen. Zij oefenden invloed uit op de politiek. Druïden konden adviezen geven betreffende het verbod bepaalde dingen te doen dan wel na te laten. De *druï* heeft weet van de *gessi* (taboes) die bij iemand passen en deelt die mee. Een druïde adviseerde wanneer een mens tegen de code of de traditie had gehandeld. Als men iemands *gessi* kent, kan men iemand manipuleren. In de verhalen wordt verteld hoe een hoofdrolspeler door een vijand dan wel het lot gedwongen wordt zijn *gessi* te breken, tot zijn eigen ondergang. Een ramp werd namelijk niet veroorzaakt door de wil van de goden, maar door menselijke misdragingen tegen de traditie.¹³

Waren de druïden later enerzijds tegenstanders van de kerk, anderzijds mondde het druïdeschap, evenals trouwens het bardendom, in het christendom uit. Toen het christendom zich over Ierland uitbreidde, bleven de voorchristelijke opleidingsscholen voor barden bestaan. Sommige kloosters gingen zelfs een verbinding met deze scholen aan, en de oude overgeleverde verhalen werden in die kloosters opgetekend en door christelijke teksten verrijkt!¹⁴ De plaatsen waar de monniken zich vestigden, waren veelal voorheen de zetel van druïdische scholen of cultuscentra.¹⁵ Het grote klooster van Kildare, de 'kerk van de eik', een bloeiend monastiek centrum, was eertijds een Keltisch heiligdom.

Heilige plaatsen

Een van de belangrijkste Keltische religieuze centra in Gallië was Carnutum, waar – volgens Caesar – de druïden voor jaarlijkse bijeenkomsten samenkwamen. Eenieder die geschillen had, legde die aan dat ‘gerechtshof’ ter beslissing voor.¹⁶ De beroemde kathedraal te Chartres staat op de plaats van dit belangrijke Keltische heiligdom! Het is niet onmogelijk dat de machtige stenen bouwsels die nog overal in ‘de Keltische wereld’ te vinden zijn, door de druïden voor de waarneming van kosmische invloeden op de aarde werden gebruikt (zoals de zonnetempel Stonehenge bij Salisbury in Wiltshire). Binnen dergelijke steencirkels werden hun rituelen voltrokken.¹⁷

Heilige tijden

Het Keltische jaar wordt in tweeën gedeeld: in een winterhelft (*gamh*), die op 1 november begint, de aanvang van het nieuwe jaar, en een zomerhelft (*samh*), die op 1 mei begint. De winter is de donkere zijde van het jaar, wanneer de natuur slaapt, de zomer naar de onderwereld is teruggekeerd en de aarde er verlaten en ongestuurd bij ligt.¹⁸ Voor de rituele kalender zijn de volgende data zeer belangrijk: 1 februari, 1 mei, 1 augustus en 1 november.

Samhain was het begin van het nieuwe Keltische jaar; het woord wordt als ‘eind van de zomer’ uitgelegd, maar eigenlijk betekent het ‘vereniging’ van god en godin.¹⁹ In het begeleidende feest wordt het einde van de zomer en het begin van de winter gemarkeerd, wanneer de kudden binnen zijn en de oogst binnengehaald wordt. Er werd geloofd dat aan de vooravond van het feest als op geen ander moment van het jaar een bijeenkomst van bovennatuurlijke krachten plaatsvindt, ‘waarop de elfenheuvels open zijn’, wat betekent dat het verkeer met de andere wereld openstaat; de barrières tussen mensen en het bovennatuurlijke, tussen het natuurlijke en bovennatuurlijke zijn dan verlaagd. Alle goddelijke wezens en geesten van doden bewegen zich vrijelijk onder de levende mensen en kunnen te hunnen dienste tussenbeide komen. De zielen van de doden keren onder de levenden op aarde terug. Het was gebruikelijk dat in die tijd niemand het huis verliet, in ieder geval uit de buurt van een kerkhof bleef en wanneer hij voetstappen achter zich hoorde, niet omkeek. Men hoopte ook via divinatie informatie over de toekomst (geluk, goed of kwaad, en voorspellingen van huwelijk, ziekte of dood) te ontvangen.²⁰ Ook na de kerstening bleef dit Keltische feest populair. De kerk trachtte de aandacht van het heidense feest af te leiden door het christelijke feest van Allerheiligen op dezelfde datum te laten plaatsvinden. Bekende en onbekende heiligen werden dan herdacht.²¹

Na het duister van de winter, wanneer de zon weer aan kracht begint te winnen en het winterkoren begint te kiemen, vindt *Imbolc* plaats, het feest van de 'reiniging' (1 februari). Dit feest schijnt in het bijzonder samen te hangen met het vruchtbaarheidsritueel, traditioneel verbonden met het zogen van ooien. Na de kerstening van Ierland werd *Imbolc* met het feest van Maria Lichtmis verbonden, waarbij processies met kaarslicht worden gehouden.²² Vooral in Ierland werd *Imbolc* tot het feest van de heilige Brigit.²³

Keltisch christendom

Het christendom heeft ook in Ierland een harde strijd tegen de invloed van de 'heidense' Keltische religie gevoerd. In de heiligenlevens wordt verteld hoe 'de mond van de grimmigen' (dat wil zeggen: de druïden) werd gesnoerd. De monniken waren het tegenbeeld van de druïden.²⁴ Toch moet het Ierse monnikendom niet als vijandig ten opzichte van de Keltische cultuur gezien worden. Het tegendeel is het geval. Het vroege Ierse monnikendom, de ongehoorde strenge ascese en de wereldvlucht, waren niet als een wereldontkenning bedoeld, maar getuigden van een bevestiging van de schepping en al haar goederen.²⁵ De vroegchristelijke leiders waren bereid oude elementen van het oude Keltendom in hun eigen religieuze praktijk op te nemen, liever dan een conflict van loyaliteiten bij de nieuwe bekeerlingen te veroorzaken. De verering van heidense plaatsen, bronnen en stenen werd niet zozeer afgeschaft als wel getransformeerd door er christelijke plaatsen van te maken. In plaats van met de Keltische goden werden die plaatsen met heiligen verbonden. De heilige Brigit is daarvan het meest sprekende voorbeeld: zij kwam in de plaats van de godin van dezelfde naam. Veel oude parochiekerken en Romeins-Keltische heiligdommen staan met elkaar in verband.²⁶ In vele opzichten is het Keltische christendom aan de heidense traditie van het voorchristelijke Ierland schatplichtig.²⁷

Als men over de eigenheid van de Keltische traditie wil spreken kan, vooral de nauwe verbinding met de natuur worden genoemd. Er ontwikkelt zich in de Keltische context een eigen christelijke 'theologie' met een grote waardering voor de natuur. Als illustratie kan men denken aan de oude hymne *Lorica Sancti Patritii*, het gebed om bescherming. Oorspronkelijk waren lorica's ('schutspantser') 'heidense' toverformules tegen natuurlijke gevaren. Een als *The Deer's Cry of Saint Patrick's Breastplate* bekend staand anoniem gedicht (uit de achtste eeuw) wordt geacht een gebed te zijn dat Patrick uitsprak toen de koning van Tara en zijn soldaten op het punt stonden hem in een hinderlaag te lokken. Als effect daarvan hielden de koning en zijn lijfwacht Patrick en zijn mannen per vergissing voor een kudde herten, en lieten zij hen passeren zonder hen aan te vallen.²⁸ Terwijl de eerste drie

stanza's van de *Cry of the Deer* christelijk genoemd worden, heeft de vierde het aroma van de voorchristelijke godsdiensten:²⁹

*For my shield this day I call:
Heaven's might,
Sun's brightness,
Moon's whiteness,
Fire's glory,
Lightning's swiftness,
Wind's wildness,
Ocean's depth,
Earth's solidity,
Rock's immobility.*³⁰

De Keltische christenen zagen 'de wereld van de natuur' als de plaats waar Gods genadige macht overal aan het werk was.³¹ Er zou van een karakteristieke Keltische 'theologie van de natuur' gesproken kunnen worden (zie ook hoofdstuk 11).³² Dat af te schrijven als een 'natuurlijke theologie' in de negatieve zin van het woord draagt niet bij tot meer begrip. Het is zinvoller dat te verstaan in de geest van dichters als Guido Gezelle:

*Mij spreekt de blomme een tale,
mij is het kruid beleeft,
mij groet het altemale,
dat God geschapen heeft.*³³

Stepping stone

Van de huidige Keltisch-christelijke traditie is hierboven duidelijk aangegeven hoe deze geworteld is in de eigen geschiedenis en cultuur, hetgeen een speciale vorm en kleur van geloven en gemeenschap heeft opgeleverd. Ben jij je bewust van het eigene van de geschiedenis en de tradities in de omgeving waarin je bent grootgebracht? Welke daarvan zou je kunnen benoemen? Welke daarvan vind je lastig, of wat mis je in wat je is aangereikt? Wat is voor jou aantrekkelijk in deze tradities?

WAAROM IONA VELEN AANSPREEKT

KELTISCH-CHRISTELIJKE SPIRITUALITEIT NADER BEKEKEN

In drie delen wordt een schets gegeven van de eigenheid van de Keltisch-christelijke traditie en het karakter van de huidige Iona Community als gemeenschap. Vervolgens worden de sporen aangegeven waarin deze traditie doorwerkt in perspectieven voor vandaag.

uitgeverij

NUR 708

ISBN 978 90 435 2606 7

9 789043 526067